

III. СТЕФАНОВ НАРТЕКС

На основу архитектонских анализа може се без двоумљења и са пуном сигурношћу констатовати да је најпре саграђена црква (т. VITP), нешто касније уз цркву је дограђен нартекс (т. XXII)⁶⁰⁷, а после његовог рушења на истом месту је саграђен други, познији нартекс, на иницијативу јеромонаха и даскала Стефана (т. VIII и XXI)⁶⁰⁸.

То је грађевина која се сада налази сазидана уз западну фасаду цркве. Архитектонски је рђаво решена и оставља ружан утисак својим тешким и пуним масама испред добро компонованих и разуђених маса црквене грађевине. Зидана је од речног облутка, ломљеног камена и фрагмената пластике старог нартекса, вађених из рушевина и уграђиваних са slabим кречним малтером. Сасвим разумљиво, у време када је грађена, није се могло ништа боље постићи од овога што је оставио Стефан. То потврђује и донаторски натпис, клесан у камену и уграђен на северној страни мале звонаре над нартексом, који гласи:

„**ОСНОВИ СЕ СІА ПРИПРАТ ТРЪДОМЪ И
ПОДВИГОМ СТЕФАНА ИЕРОМОНАХА ВЪ
ВРЕМЕНА ТИШКА И ОУСК (84) НА ВЪ ЛЕТО
АЦКА И ВЪ Ц (А) Р (С) ТВО КАРОЛА КЕСАРА⁶⁶.**

(Види оригинал калка, сл. 10)⁶⁰⁹.

Нартекс је призидан са западне стране уз црквену грађевину, на ниским остацима зидова старог нартекса. Својом ширином, заједно са зидовима, захвата распон западне фасаде цркве. Северни и јужни зидови пењу се до 5,25 m. висине, док се слеме крова налази на висини доње ивице капитела колонета трифоре, заклањајући на тај начин добар део западне фасаде цркве. Његова подужна мера, заједно са дебелином зидова, износи 10,70 m, а попречна 10,98 m, односно само за 28 cm. одступа од квадрата.

У основи, Стефанов нартекс је конципиран као тробродна грађевина. Главни брод између два пара стубаца је изведен као јединствен простор без икаквих подела. Бочни бродови су подељени на по три травеја. Подела бочних бродова извршена је ојачавајућим луцима разапетим између стубаца с једне стране и конзола, уграђених на бочни северни, односно јужни зид с друге стране. Од главног брода су такође одвојени луцима разапетим између стубаца, односно стубаца и конзола уграђених на западном зиду цркве и западном зиду нартекса.

Карактеристично је да су четири ступца у средишњем простору правилно постављена и да међусобно формирају квадрат, док су растојања од стубаца до западног зида цркве и западног зида нартекса, у односу на средње растојање стубаца, знатно краћа. Бочни, угаони травеји се приближавају основи квадрата и међу собом су готово истих димензија. Основа је релативно правилно изведена. Димензије у источном и у средњим деловима нартекса разликују се највише за по неколико сантиметара. Изузетно, западни део је краћи за 26 cm. у односу на источни.

Целокупно решење основе умногоме је зависило од остатака старог порушеног нартекса које је Стефан затекао при своме повратку. Остаци, местимично сачувани и до 1.35 m. висине, унапред су условљавали да се од решења у доњим деловима не одступа исувише грубо с обзиром на то да су били искоришћени као подлога за нову конструкцију. У распореду и конструктивном склопу сводних конструкција, Стефан је одступио од старог решења.

**ОСНОВНИ СКЛОП
(Т. XXI)**

Сводови и луци су изведени изнад сва три брода у облику неправилне пригњечене полуелипсе, доста неспретно и грубо, са правцем пружања главне подужне осовине. Главни брод је засведен по целој дужини пружања и ослања се бочно на надзидтке изнад лукова. Сасвим уз западни зад, а једним делом и преко њега, диже се ниска, мала звонара чији је отвор просечен у самом своду. Распон свода над главним бродом је већи од распона сводова над бочним бродовима. Отуда је његово теме на висини од 6,13 m. на источном, а 6,40 m. на западноме делу, док су темена сводова над бочним бродовима на висини 5,36 m. на северној и 5,56 m. на јужној страни, што је резултат недовољне прецизности у грађењу.

Сводови главног и бочних бродова прелазе у кривине директно са својих ослонаца. Једино су луци који се ослањају на обимне зидове унутрашњег простора, подухваћени конзолама.

КОНСТРУКЦИЈА ЗИДОВА

Зидови Стефанове грађевине су врло рђаво изведени. На појединим партијама, где је било потребно да се нека места боље превезу, употребљено је комађе поломљених тесаника или фрагмената пластике са старог нартекса. Све то оставља утисак рђавог зидања, што је очигледно било последица тешких услова за време грађења.

Спољна лица зидова су дерсована широким и грубим плохама малтера розикасто беле боје. За обраду зидова употребљено је неправилно комађе камена, ситније, са пречником око 10—15 cm. и крупније, од 30 до 40 cm. Поред камена коришћена је местимично, без неког одређеног реда опека, а каткада и одломци ћерамиде. Изузетно, северозападни и југозападни углови су превезивани фрагментима са старог нартекса, притесаваним или необрађиваним него само прилагођеним месту. Исто тако су обрађиване и унутрашње површине зидова, само су нешто боље дерсоване. Језгро зидова је испуњавано трпанцем заливаним малтером, али не увек и на свим местима са довољно малтера, због чега се често у зидовима наилази на шупљине. Ради равномеријег слегања и изравњавања, подужно су полагане дрвене греде, сантрачи

Малтер је справљан од просејаног шута, слабије везивне моћи розикасто беле боје која долази од праха туцане опеке и старог малтера. Отуда се у његовим састојцима налазе често ситни фрагменти фресака, па и комадићи бојеног стакла. Фрагменти старе декоративне пластике са првобитног нартекса уграђени су на северној и западној фасади. Један је накнадно притесаван и искоришћен као архитрав на западном улазу у нартекс. Други је такође искоришћен као архитрав изнад зазиданог северног улаза, а трећи је медаљон са двама афронтираним грифонима на западном делу северне фасаде. Сва три су позната од раније, док се на последњег обраћала нарочита пажња и о њему је писано. Постоји још један фрагментован остатак слободне конзоле на јужном зиду, уграђен високо испод кровног венца који је до сада рстајао незапажен.

Конструкција стубаца. Ступци су масивни и тешки. Квадратног су пресека, са димензијама 1.00 X 1.00 m. до 1.08X1.08 m. Рађени су највећим делом од тесаника старих стабала стубова извађених из рушевина (т. XXXI). Ту и тамо, где је било потребно да се изведе правилан квадратни пресек, додаван је, мада ретко, покоји тесаник са стране.

Испод малтера су пронађене старе стопе које су носиле стабла стубова ранијег нартекса. Оне се пењу на висину од 63 cm. изнад данашњег пода. Решене су слично онима у наосу, одоздо су подзидане, а са горње стране завршене плочом на којој је развијена декорација.

Све четири стопе пронађене су на свом првобитном месту и Стефан их је искористио у њиховим пуним димензијама за зидање нових стубаца.

Сводови и луци су изведени од сиге. Материјал је лак и подесан за обраду, а није га било тешко добавити пошто се налази у великим количинама на манастирском добру у селу Бигру, одакле је доношен.

*КОНСТРУКЦИЈА
СВОДОВА И ЛУКОВА*

Сводне конструкције главног брода и бочних бродова по висини се разликују за око 60 см. На тај начин потисци свода средњег брода добрим делом су парирани потисцима сводова над бочним бродовима, а преко подужних лукова даље разложени на језгра масивних стубаца односно зидова. Међутим, потисци бочних сводова на северни и јужни зид нису најбоље парирани, због релативно танких зидова (дебелих до 1.00 м.). Због тога су се на бочним зидовима и на бочним деловима западног зида, појавиле пукотине са правцем пуцања одозго наниже.

Кровна конструкција је дрвена и изведена је тако, да кров на две воде премошћава сва три брода. Слеме крова иде по подужној оси главног брода. Кровна конструкција је једноставно изведена. Састоји се из једне греде слемењаче, две рожњаче које се ослањају на стубиће положене директно на свод и укрућене косницама, и две венчанице положене директно дуж северног и јужног венца. Мала звонара постављена је у осовини западног фасадног зида и покривена је малом конструкцијом на четири воде. За покривач је употребљен лим дебљине 0,75 mm.

*КРОВНА КОНСТРУКЦИЈА
И ПОКРИВАЊЕ*

Западна фасада цркве је првобитно конципирана као део архитектонске целине грађевине. Слободни делови ове фасаде, као и они који су заклоњени постојећим нартексом, без икакве сумње су компоновани по идеји и концепцији, логично и доследно осталим архитектонским елементима на цркви (т. XXIV). Судајући по извесним елементима распоређеним на њој, може се рећи и то да јој је неимар придавао већи значај, да би постигао максимум ефекта.

*ОДНОС ПРЕМА
АРХИТЕКТОНСКОЈ
КОМПОЗИЦИЈИ ЦРКВЕ*

Стефанов нартекс је подигнут без икаквих естетских претензија. То је гломазна и масивна грађевина која туче ритам живе просторне пластике маса саме цркве. Сазидан је у време када се најмање градило и представља споменик времена у коме се водила тешка борба за опстанак. Црква и нартекс су саграђени под својим различитим условима и носе одлике времена у којима су поникли. Та неуједначеност и дисхармонија стила двају удаљених периода, очигледно је оставила трагове на архитектури ова два различита здања. Стилска лепота црквене грађевине умногом трпи, док се архитектура данашњег нартекса не може ни поредити са архитектуром цркве⁶¹⁰.

Све три фасаде су мирних и равних површина. Одозго су завршене кровним венцем од сиге. На западној страни кровни венци се ломе и прате коси забат крова, а затим се настављају двоструким озупчаним венцима од опеке који се завршавају под малом звонаром. Док је јужни зид озидан једноставно, на северном је извршен покушај оживљавања његове велике и монотоне површине једном широком и плитком нишом око зазиданог улаза и прозора. Интересантно је да распон нише око улаза одговара по димензијама средњем отвору на северном зиду старог нартекса. Ово би био још један податак о томе да је Стефан искористио старе зидове и о њиховој пуној дебљини наставио зидање, док је нишу повукао из равни зидова на рачун шупљине која је ту постојала.

*ДРУГОСТЕПЕНА
ПЛАСТИКА*

Велике и пуне површине зидова оживљаване су релативно малим и једноставним прозорима, улазима и узиђивањем боље очуваних фрагмената декоративне пластике старог нартекса.

Главни улаз је са западне стране, скромно обрађен и без икакве профилације. Уместо архитрава искоришћен је из рушевина старог нартекса већи комад декоративно обрађеног камена, који је само мало притесан одоздо.

Прозори. У односу на површине пуних зидова, прозорских отвора је мало. Један је постављен на северној фасади, нешто померен према источном делу нартекса, други је на средини јужне фасаде а трећи, најмањи је високо подигнут испод мале звонаре према средњем броду. Исто тако на свакој страни мале звонаре се налази по један прозорски отвор. То су једноставне перфорације зидова, рђаво обрађене, чак ретко лучно завршене, па и доста невешто декорисане употребом керамопластичних елемената и поломљених фрагмената старије пластике.

ЕФЕКТИ ПОЛИХРОМИЈЕ

Стефанов нартекс је рађен скромним средствима, под одређеним условима и приликама. То је једноставна грађевина скрпљена од материјала затеченог на рушевинама старог нартекса и материјала набављеног у непосредној близини манастира. Сасвим природно, речни облутак, ломљени камен и везивни материјал, коришћен просејавањем шута, нису могли одговорити грађењу ничег другог, осим онога што је Стефан за собом оставио. Све скупа оставља утисак масивности и гломазности, и чини јак контраст разуђеној фасади и разиграној маси цркве. И поред свега тога, Стефанови мајстори ипак нису сасвим занемарили улепшавање и оживљавање зидова нартекса. О томе сведочи обрада плитких ниша на северној фасади, обрада прозора, медаљона уоквиреног крстоликим лончићима, употреба опеке на двојном озупчаном венцу на западној фасади, па и употреба старих фрагмената декоративне пластике уграђиване на најистакнутијим местима. Истина, сви покушаји да се постигну ефекти полихромиије на фасадама, јако су скромни и примитивни.

У мутним и тешким временима, крајем друге деценије XVIII века, када се Стефан врагио услови за било какво грађење су били рђави. Цео манастирски комплекс је опустео и у рушевинама. Чести сукоби између Аустријанаца и Турака су вођени преко српских територија. У земљи је владала пустош и глад⁴¹¹. Грађен под овако тешким околностима, Стефанов нартекс представља највећи домет тога времена и један од ретких споменика који су тада саграђени на тлу Србије.